

Opposition to Power through the Discourse of Folk Culture and Folklore in Ahmad Shamlou's Poetry

Mohsen Abbasi*, Abdolali Oveisi Kahkha**

Abdollah Vasegh Abbasi***

Abstract

The collection of legends, folk ballads, folklore, beliefs, ideas, tales, customs, songs, and the early arts of a nation is called “folklore”. Alongside official literature, which is crafted and endorsed by those in power and is aligned with various structures of “authority”, “folk literature” does not originate from official sources within society and no “authority” plays a role in its creation and continuation. This research examines the “anti-authoritarian” discourses within folk literature and analyzes how folk literature, by distancing itself from sources of power and authoritarianism, strives to limit and oppose manifestations of authoritarianism. It also explores the tools and strategies used in this endeavor. Rarely has literature and literary works been devoid of anti-authoritarian concerns, but from the early 1940s to the late 1970s, influenced by socio-economic changes and the teachings of political parties, and based on the prevailing political-philosophical trends in the contemporary world, a type of combative literature emerged in Iran. This literature made the struggle against despotism and colonialism the main theme of the prevailing culture, and in the interactive relationship between literature and society, militancy and revolutionary spirit gained theoretical and practical authenticity. Influenced by this

* PhD candidate of Persian Language and Literature at sistan and balochestan University,
Mohsenabbasi1979@gmail.com

** Associate professor, Department of Persian Language and Literature at sistan and balochestan University
(Corresponding author), oveisi@lihu.usb.ac.ir

*** Associate professor, Department of Persian Language and Literature at sistan and balochestan University,
vacegh40@yahoo.com

Date received: 25/06/2024, Date of acceptance: 15/12/2024

environment, where power and authoritarianism were subjected to criticism and challenge, Ahmad Shamlou, with his special interest in folk culture and literature, succeeded in creating a type of folk literature, one of the achievements of which was “opposing and limiting power and authoritarianism” using the language and capabilities of folk literature.

Keywords: Opposition to power, anti-authoritarian discourses, folk literature, Ahmad Shamlou.

Introduction

The literature of every nation serves as a mirror reflecting its beliefs, traditions, and cultural values. One of the less-explored aspects of literature is its role in engaging with the multifaceted concept of “power.” Prior to the Constitutional Revolution in Iran, Persian poetry generally maintained a cautious stance toward power, often limited to moral counsel and philosophical reflection. However, with the socio-political and intellectual transformations of the last century, literature increasingly became a field for criticizing and limiting authoritarian structures.

Within this context, “folk culture” or folklore—comprising myths, songs, rituals, beliefs, and symbolic narratives—emerged as a powerful medium of anti-authoritarian discourse. Unlike official literature, which often aligns with state narratives, folklore arises from the lived experiences of the people and is free from the constraints of power. Ahmad Shamlou, one of Iran’s most prominent modern poets, consciously incorporated the language and motifs of folk culture to produce poetry that not only reflected the people’s heritage but also served as a potent tool for resisting authoritarianism.

Materials & Methods

Folk culture, in its origin and function, stands in stark contrast to official culture. While official culture reflects narratives crafted and sustained by political authority, folklore conveys the stories, aspirations, and struggles of ordinary people. This divergence grants folklore an inherent capacity to question and challenge authority.

In Shamlou’s poetry, folk elements serve a dual purpose: as aesthetic devices and as carriers of protest, justice-seeking, and calls for freedom. From lullabies and regional songs to myths and communal rituals, these elements acquire new meanings, functioning as subtle yet powerful expressions of resistance.

Discussion & Result

This study employs a discourse-analytical approach to examine Shamlou's folk-inspired poetry. The research focuses on identifying and interpreting anti-authoritarian themes embedded in his works through folklore. The methodology includes:

Collecting and analyzing Shamlou's poems that employ folk motifs.

Identifying recurring themes of resistance to power and authoritarianism.

Examining the interplay between folk forms and the socio-political messages they carry.

Considering the historical context of production, particularly the political climate of Iran from the 1940s to the 1970s.

Conclusion

Through an intelligent fusion of folklore and modern poetry, Ahmad Shamlou succeeded in creating literature that is both artistically refined and socially engaged. His folk-inspired poems, particularly those imbued with anti-authoritarian discourse, demonstrate the enduring power of folklore as a tool of cultural resistance. By preserving and revitalizing popular heritage, Shamlou's works remind contemporary readers that the voice of the people, expressed through their own narratives, remains a potent force against oppression.

Bibliography

- Akhavan Sales, M. (2017). *Ata va leqa-ye Nima Youshij*. Tehran: Zemestan Publishing.,
- Eslami Nodooshan, M. A. (2003). *Jam-e jahanbin*. Tehran: Ghatré Publishing.,
- Eslami Nodooshan, M. A. (2020). *Iran va tanhaei-ash*. Tehran: Sherkat-e Sahami Enteshar.,
- Ashraf, A. (2016). *Hoviyat-e Irani*. Tehran: Ney Publishing.,
- Afshari, M. (2008). *Tazeh be tazeh, no be no*. Tehran: Cheshmeh Publishing.,
- Bakhtiari, M. R. (2007). *Folklore va adabiat-e amme*. Tehran: Adiban Publishing.,
- Parsansab, M. (2011). *Jame'e-shenasi-ye adabiat-e farsi az aghaz ta sal 1357*. Tehran: SAMT.,
- Pashaei, A. (1999). *Nameh hame-ye sherhaye to: Zendegi va sher-e Ahmad Shamlou*. Tehran: Sales Publishing.,
- Propp, V. (1992). *Morphology of the folktale*. Tehran: Toos Publishing.,
- Pournamdarian, T. (2011). *Safar dar meh: Ta'amoli dar sher-e Ahmad Shamlou*. Tehran: Sokhan Publishing.,

- Peet, E. (1995). *Sociology of literature*. Tehran: SAMT.,
- Tyson, L. (2008). *Nazariyeye-ye naqd-e adabi-ye mo'aser* (M. Hosseinzadeh & F. Hosseini, Trans.). Tehran: Negahe Emrooz, Hekayat Ghalam-e Novin.,
- Darvish, M. R. (1999). *Erfan va democracy*. Tehran: Ghasideh Publishing.,
- Dianoush, A. (2014). *Lalaei ba sheypoor: Gozin-gouyeha va nagoftehayeh Ahmad Shamlou*. Tehran: Morvarid Publishing.,
- Rasakhi Langroudi, A. (2013). *Mahar-e ghovvat*. Tehran: Elm Publishing.,
- Russell, B. (1938). *Power* (N. Dariabandari, Trans., 1992). Tehran: Kharazmi Publishing.,
- Rastegar Fasaee, M. (2001). *Anvae' sher-e farsi*. Shiraz: Navid-e Shiraz.,
- Sarkarati, B. (1971). *Pari: Tahghighi dar hashie-ye ostoureshenasi-ye tatbighi*. Tabriz: Journal of the Faculty of Literature and Humanities, (97-98), 1.,
- Sorush, A. (2013). *Adab-e ghovvat, adab-e edalat*. Tehran: Serat Cultural Institute Publishing.,
- Safieri, M. (2000). *Kalbod-shekafi-ye khoshunat*. Tehran: Ney Publishing.,
- Solajegheh, P. (2013). *Amirzadeh Kashiha*. Tehran: Morvarid Publishing.,
- Shamlou, A. (2010). *Majmooh-ye asar*. Tehran: Negah Publishing.,
- Saheb Ekhtiari, B. (2008). *Ahmad Shamlou: Shaer-e shabaneha va asheghaneha*. Tehran: Hirmand Publishing.,
- Ziaoddini, A. (2010). *Jame'e-shenasi-ye sher-e Nima*. Tehran: Negah Publishing.,
- Fotouhi, M. (2016). *Sad sal eshq-e majazi*. Tehran: Sokhan Publishing.,
- Foucault, M. (1975). *Discipline and punish: The birth of the prison* (N. Sarkhosh & A. Jahandideh, Trans., 1999). Tehran: Ney Publishing.,
- Fouladvand, A. (2008). *Az chehreha-ye sher-e mo'aser*. Tehran: Sokhan Publishing.,
- Keshavarz Beizaei, M. (2022). *Hafez va goftemanha-ye ejtemaei va tarikh*. Tehran: Morvarid Publishing.,
- Mojabi, J. (2004). *Negah-e kashf-e gostakh*. Tehran: Ofoq Publishing.,
- Mahjoub, M. J. (2007). *Adabiat-e ammeh-ye Iran* (H. Zolfaghari, Ed.). Tehran: Cheshmeh Publishing.,
- Mohammadi Asiabadi, A. (2008). *Hermeneutic va nemadpardazi dar ghazaliyat-e Shams*. Tehran: Sokhan Publishing.,
- Mokhtari, M. (2000). *Ensan dar sher-e mo'aser*. Tehran: Toos Publishing.,
- Milani, A. (1999). *Tajaddod va tajaddod-setizi dar Iran*. Tehran: Atieh Publishing.,
- Hadi, S. (1998). *Shenakht-e ostouraha-ye melal*. Tehran: Tondis Publishing.,
- Hauser, A. (1959). *The philosophy of art history* (M. T. Faramarzi, Trans., 2021). Tehran: Negah Publishing.,
- Yahaghi, M. J. (2007). *Farhang-e asatir va dastanvareha dar adabiat-e farsi*. Tehran: Farhang-e Mo'aser.

گفتمان قدرت ستیز در اشعار فولکلوریک احمد شاملو

محسن عباسی*

عبدالعلی اویسی کهخا**، عبدالله واثق عباسی***

چکیده

مجموعه افسانه‌ها، تصنیف‌های عامه، فرهنگ عامه، مجموعه عقاید و اندیشه‌ها، قصه‌ها، آداب و رسوم، ترانه‌ها و هنرهای ابتدایی یک ملت را «فولکلور» می‌نامند. در کنار ادب رسمی که زبان ساخته و پرداخته حاکمیت است و به نوعی با انواع ساختارهای «قدرت» ملائم و ملازم است، «ادبیات عامه» از منابع رسمی جامعه صادر نشده و هیچ «قدرتی» در خلق و امتداد آن نقش نداشته است. این پژوهش به بررسی گفتمان‌های «قدرت‌ستیزانه» در ادبیات عامه می‌پردازد و تحلیل می‌کند که ادبیات عامه چگونه با فاصله‌گیری از منابع قدرت و اقتدارگرایی، تلاش می‌کند جلوه‌های اقتدارگرایی را تحدید و با آن ستیز کند. همچنین، بررسی می‌شود که در این مسیر از چه لوازم و راهکارهایی استفاده می‌کند. کمتر زمانی بوده است که ادبیات و آثار ادبی، از دغدغه‌های قدرت‌ستیزانه عاری باشد، اما از آغاز دهه ۱۳۲۰ تا پایان دهه ۱۳۵۰ هـ.ش، تحت تأثیر تحولات اجتماعی-اقتصادی و تعلیمات احزاب و برپایه گرایش‌های سیاسی-فلسفی مسلط بر جهان معاصر، نوعی ادبیات ستیز در ایران رشد می‌یابد که مبارزه با استبداد و استعمار را مضمون اصلی فرهنگ رایج می‌کند و در ارتباط برهم‌کنشگر ادبیات و جامعه، مبارزه‌جویی و انقلابی‌گری، اصالت نظری و عملی می‌یابد. در تأثیرپذیری از این فضا که در آن قدرت و اقتدارگرایی به بوتۀ نقد و چالش کشیده شد، احمد شاملو با توجه به علاقه ویژه‌ای که به فرهنگ داشت، موفق به خلق نوعی ادب عامه

* دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، Mohsenabbasi1979@gmail.com

** دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه سیستان و بلوچستان (نویسنده مسئول)، oveisi@lihu.usb.ac.ir

*** دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، vacegh40@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۴/۰۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۲۵

شد که یکی از دستاوردهای آن «ستیز و تحدید قدرت و اقتدارگرایی» با زبان و امکانات ادبیات عامه بود.

کلیدواژه‌ها: قدرت‌ستیزی، گفتمان‌های قدرت‌ستیزانه، ادبیات عامه، احمد شاملو.

۱. مقدمه

ادبیات هر کشور، تبلور باورها، اندیشه‌ها و آداب‌ورسوم آن کشور است؛ ازاین‌رو یکی از راه‌های آشنایی با فرهنگ و اعتقادات و البته تاریخ هر ملت، شناخت و بررسی متون ادبی آن است که مسیر رفتارهای فرهنگی آن جامعه را در بستر شرایط تاریخی، سیاسی و اجتماعی بازنمایی می‌کند.

یکی از رفتارهای فرهنگی-اجتماعی جامعه ایران که تأثیر بسزایی نیز در شکل‌گیری آثار ادبی-هنری داشته، تعامل و مواجهه با موضوع چندبُعدی و ناشناخته «قدرت» است که تاکنون پژوهش جامع و هدفمندی در ارتباط با آن انجام نگرفته است. تا پیش از عصر مشروطه، شعر و ادبیات در مواجهه با موضوع «قدرت» نقشی کم‌رنگ و بسیار محتاطانه‌ای داشته و بیشتر به نصایح، مواعظ و سخنان حکیمانه محدود می‌شده است. محصولات فرهنگی-ادبی در تحدید و ستیز با جلوه‌ها و جبهه‌های «اقتدارگرایی» و «قدرت‌مداری» چندان برجسته نبوده‌اند.

با تحولات انقلاب مشروطه، بسیاری از مفاهیم، واژگان، مکاتب و فلسفه‌ها با موازین انقلاب و تحولات جدید تعریف و بازتعریف و به یک جهان‌شناسی نوین و تأثیرگذار بدل شدند.

در این میان، «فرهنگ عامه» با ویژگی‌ها و زبان منحصر به فرد خود، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارها و روش‌های متون ادبی در ستیز و تحدید اقتدارگرایی، در میان دیگر شگردها و شیوه‌های ادبی برجسته شده است.

آنچه اهمیت فرهنگ عامه و فولکلور را در تحدید و ستیز با قدرت برای شاعران ادب فارسی به یک گفتمان بسیار مهم و تأثیرگذار تبدیل می‌کند، ویژگی و خاصیت این فرهنگ در مقایسه با فرهنگ رسمی جامعه است. فرهنگ رسمی که با شعر شاعران درباری، تاریخ پُر از دروغ و برخی داستان‌های مصلحت‌آمیز توجیه می‌شود، به کلی دور از واقعیتی است که مردم در آن حضوری پریشان دارند. مردم آرزوها و ترس‌های نهفته خود را در ترانه‌ها و

گفتمان قدرت ستیز در اشعار فولکلوریک احمد شاملو (محسن عباسی و دیگران) ۳۵۷

قصه‌هایی که مادرها به کودکان بی‌خواب خود می‌گویند، آشکار می‌کنند (مجبایی، ۱۳۸۳، ص. ۱۰۰).

ویژگی دیگری که فرهنگ عامه را بستری مناسب برای رشد و انعکاس قدرت‌ستیزی در شعر و ادبیات هر جامعه‌ای کرده است، ماهیت آن است که خالق آن حکایات، اشعار، افسانه‌ها و داستان‌ها و مثل‌ها و ترانه‌ها، قصه‌ها و تمثیل‌ها، فرهنگ رسمی جامعه و یک طیف یا گروه خاص فرهنگی-هنری نیست، بلکه اندیشه زلال و احساس رها و به‌دور از هرگونه نظارت و چشم‌داشتی است که زبان گویا و چشم‌بینای جوامع در شرایط متفاوت اجتماعی است.

با تأمل در کارکرد «ادبیات عامه» در «اقتدارستیزی» به این حقیقت رهنمون می‌شویم که

گفتمان‌ها فقط در انحصار و تحت کنترل نخبگان و قدرت‌های رسمی جامعه نیست. طبقات فرودست و بی‌قدرت جامعه نیز در مواقع لزوم از این ابزار پُر قدرت، برای ناموجه و نامشروع جلوه‌دادن قدرت نخبگان و قدرت‌های رسمی، درهم‌ریختن هنجارهای تثبیت‌شده در جامعه، متزلزل کردن مشروعیت نهادهای رسمی و همچنین شکستن گفتمان‌هایی که در تثبیت فرودستی آن‌ها نقش دارد، استفاده می‌کنند (سفیری، ۱۳۷۹، ص. ۱۵۰).

در میان شاعران عصر مشروطه، بهار، عشقی، عارف قزوینی، فرخی یزدی و... شاعرانی هستند که تقریباً در همان قالب سنتی و کلاسیک ادب فارسی از منتقدان تراز اول «قدرت» به‌شمار می‌آیند. چراغی که اینان برافروختند، با نگرش تازه و نوین «نیما»، جانی دوباره گرفت و بعد از نیما، احمد شاملو با بهره‌برداری از شعله‌های فروزان انقلاب مشروطه و اتفاقات تاریخی-سیاسی وقایع شهریور ۱۳۲۰ هـ.ش و کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ توانست به بیان و جریانی ماندگار در ستیز و تحدید «قدرت و اقتدارگرایی» دست یابد.

۲. پیشینه پژوهش

مهمترین پژوهش‌های مطرح در زمینه «قدرت‌ستیزی» در شعر فارسی و تاثیر و تاثرات قدرت در متون ادبی آثار زیر اهمیت دارند:

جامعه‌شناسی خودکامگی؛ تحلیل جامعه‌شناسی داستان ضحاک ماردوش، نوشته رضاقلی (۱۳۷۳) که رهیافتی انتقادی و علل شناختی به مسئله ظهور و بروز خودکامگی و خودکامگان در تاریخ فرهنگی سیاسی ایران است. زمینه‌های اجتماعی شعر فارسی، نوشته شفیع کدکنی (۱۳۷۶) به بررسی شعر از بُعد اجتماعی می‌پردازد.

تجدد ادبی در دوره مشروطه اثر آژند (۱۳۸۵) که به بررسی شعر مشروطه و نگاهی به «قدرت»، ستیز با ستم ستمگران و استبدادخویان در متون ادبی و پیشگامان تجدد و تحول‌خواهی در شعر فارسی می‌پردازد. آزادی و قدرت، اثر نوین (۱۳۷۳) که از لحاظ فلسفی و بنیادی به مباحث «قدرت» و شیوه‌ها و نگرش‌های مرتبط بدان پرداخته و کالبدشناسی قدرت، اثر گالبرایت (۱۳۷۱) ترجمه شهسا، می‌تواند راهگشای تدوین اصول «قدرت» و تعاریف متکثر آن باشد.

کتاب‌های دیگری که در بررسی علل و عوامل «اقتدارگرایی» در فرهنگ ایران شایسته عنوان هستند:

جامعه‌شناسی نخبه‌کشی، اثر رضاقلی (۱۳۹۸)، تراژدی قدرت در شاهنامه، از رحیمی (۱۳۹۷)، اقتدارگرایی ایرانی در عهد قاجار، اثر سریع‌القلم (۱۳۹۰)، انسان در شعر معاصر، از مختاری (۱۳۷۹)، کالبد شکافی خشونت، از سفیری (۱۳۷۹)، ایران جامعه کوتاه‌مدت، اثر همایون کاتوزیان (۱۴۰۰) و ...

از مقالات مطرح در این زمینه نیز می‌توان به: قدرت‌ستیزی عارفانه عطار نیشابوری، اثر اشرف‌زاده (۱۳۸۷) که از دیدگاه عرفانی به ستیز و تحدید «قدرت» پرداخته و همچنین ظلم‌گرایی و ظلم‌ستیزی در ادبیات معاصر و بررسی علل تاریخی آن، نوشته مختاری و علوی (۱۳۹۸) که مؤلفه‌های ظلم‌ستیزی در عصر مشروطه را در سه حوزه اقتصادی، سیاسی و فرهنگی مورد کنکاش قرار داده است، اشاره کرد.

کتاب‌های سفر در مه، اثر پورنامداریان (۱۳۹۰)، بامداد همیشه، از سرکیسیان (۱۳۸۱)، امیرزاده کاشی‌ها، از سلاجقه (۱۳۹۲)، ادیسه بامداد، اثر شهرجردی (۱۳۸۱)، بامدادی دیگر، از ترابی (۱۳۸۷) و ... از جمله پژوهش‌های معتبر در شناخت شعر و شخصیت احمد شاملو است.

۳. مبانی نظری پژوهش

۱.۳ نظریه قدرت

مفهوم «قدرت» از مقوله‌های بنیادین در علوم سیاسی و اندیشه سیاسی است. برتراند راسل (Mohsenabbasi1979@gmail.com) (۱۹۷۰) نخستین کسی بود که مفهوم «قدرت» را به عنوان مقوله‌ای مستقل در عرصه فلسفه سیاسی مطرح کرد. راسل «قدرت» را چنین تعریف می‌کند: «قدرت را می‌توان به معنای پدیدآوردن آثار مطلوب تعریف کرد. به این ترتیب، «قدرت مفهومی کمی است و به آسانی می‌توان گفت که به‌طور تقریبی فلان بیش از بهمان قدرت دارد» (راسل، ۱۳۷۱، ص. ۵۵).

فردریش نیچه و هگل نیز از دیگر فیلسوفان و اندیشمندانی بودند که درباره «قدرت» و مفاهیم و مصداق‌های آن صحبت کرده‌اند؛ اما آرا و نظرات میشل فوکو (Michele Foucault) نگاهی نو و گستره وسیع‌تری از مصادیق قدرت را دربرمی‌گیرد. فوکو قدرت را متمرکز در دولت یا نهاد خاصی نمی‌بیند، بلکه قدرت را در همه ارکان جامعه و نهادها به‌صورت پنهان می‌بیند و از نظر او قدرت از یک منبع اصلی ناشی نشده است. او قدرت را یکپارچه در اختیار کسی نمی‌داند و در این زمینه بیان می‌کند: «قدرت به‌طور کامل در درون دولت خلاصه نشده‌است و یک چهره از برتری طبقه نیست» (فوکو، ۱۳۷۸، ص. ۱۸۷).

۲.۳ جامعه‌شناسی ادبیات

یکی از مهم‌ترین حوزه‌هایی که در ارتباط با «قدرت‌ستیزی ادب عامه» می‌تواند تبیین‌کننده و کمک‌کننده به درک بیشتر و بهتر زوایا و خبایای قدرت‌ستیزی شعر فارسی باشد، حوزه جامعه‌شناسی ادبیات است. «جامعه‌شناسی ادبیات، شاخه‌ای از جامعه‌شناسی معرفت است که به بررسی اثر ادبی و ساختارهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی به‌منظور فهم‌پذیرکردن متن ادبی جامعه می‌پردازد» (ضیاءالدینی، ۱۳۸۹، ص. ۱۶).

توجه جامعه‌شناسانه به ادبیات و تحکیم ارتباط بین جامعه‌شناسی و ادبیات از آنجا بیش از گذشته ضروری می‌نماید که ادبیات قسمت عمده‌ای از شعور و آگاهی اجتماعی جامعه را دربرگرفته و انعکاس قابل‌توجهی از فرهنگ‌ها و خرده‌فرهنگ‌ها را دربرمی‌گیرد. در همین راستا، «فرهنگ عامه»، غنی‌ترین و خالص‌ترین داده‌ها را برای بررسی جامعه‌شناسانه

آثار ادبی فراهم می‌کند و با کنکاش در این داده‌ها می‌توان به نتایج خالص و دور از تأثیر و تأثرات منفی اجتماعی‌دست یافت.

رابطه ادبیات با نهادهای اجتماعی در همه ادوار تاریخ رابطه‌ای دوسویه و انکارناپذیر بوده است. اهمیت این ارتباط در آغاز قرن بیستم و با نظرات «پلخائف» در هیأت یک نظریه‌مرامی‌خودنمایی کرد. او رابطه هنر با جامعه را از نوع رابطه «روینا» با «زیربنا» توصیف کرد و ادبیات را بازتابی از مسائل اجتماعی و مادی خواند.

«آرنولد هاووزر» نیز در ادامه متوجه اهمیت این ارتباط شد و در جایی تأکید می‌کند:

با وجود جدایی روزافزون زمینه‌های فرهنگی از یکدیگر و استقلال هنر که آهنگی روزافزون داشته، همچنان در هیچ‌یک از مراحل گوناگون تاریخ هنر، حتی هنگامی که زیبایی‌گرایی (aestheticism) و فرمالیسم دامن می‌گسترده، به هنری که فارغو مستقل از شرایط اقتصادی و اجتماعی تکامل یابد، برخورد نمی‌کنیم (هاووزر، ۱۴۰۰، ص. ۶۹).

این رویکرد وقتی جدی‌تر شد که کسی مثل «ولادیمیر ژدانف» در سال ۱۹۵۶ نوشت: «ادبیات را باید در پیوند جدایی‌ناپذیر با زندگی اجتماعی برپایه زیربنای عوامل تاریخی و اجتماعی‌ای که بر مؤلف تأثیرگذار است، در نظر گرفت» (پیت، ۱۳۷۴، ص. ۱۳).

۳.۳ قدرت و گفتمان‌های ادبی

همواره یکی از عرصه‌هایی که در جامعه در تعامل یا تقابل با موضوع «قدرت» شکل می‌گرفته، عرصه ادبیات و تولیدات ادبی-فرهنگی جامعه است. ارتباطی پنهانی میان متون ادبی و مناسبات قدرت در یک جامعه در جریان است.

باید «تاریخی‌بودن» متون ادبی و «ادبی‌بودن» متون تاریخی را در آن واحد در نظر گرفت. به عبارت دیگر باید با نوع روشی که در ملتقای تاریخ، زبان‌شناسی، روان‌شناسی و سبک‌شناسی است، به سراغ این متون رفت و شگردهای (Tropes) روایی‌شان را دریافت و رابطه این شگردهای سیاسی-تاریخی را بررسی (میلانی، ۱۳۷۸، ص. ۱۳۱).

دوری و نزدیکی به قدرت، چه قدرت سیاسی و چه قدرت‌هایی که در فرهنگ جامعه موجودیت می‌یابند، اثر ادبی را شکل و قوام می‌بخشند. «حتی سیاهه ساده‌ای از رخداد‌های تاریخی که به ظاهر «بازتاب» صرف «واقعیت» است، برخاسته از جهان‌بینی خاصی است و با شکل خاصی از قدرت ملازمت دارد. در هر شکل ادبی و هر ساخت زبانی، نوعی

گفتمان قدرت ستیز در اشعار فولکلوریک احمد شاملو (محسن عباسی و دیگران) ۳۶۱

ساخت سیاسی مستتر است» (همان، ص. ۱۳۲). براساس این نظام معناشناختی «ادبیات و آثار ادبی در حوزه «فراتاریخی» و زیبایی‌شناسی صرف قرار ندارد، بلکه در موقعیتی تاریخی و در ارتباط با شرایط تاریخی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی زمانه خود است.

بنابراین، ادبیات، مستقل از شرایط تاریخی و اجتماعی خود نیست که آن را بتوان با معیارهای بی‌زمانی هنر بررسی کرد. اثر ادبی، مخلوق خالقی آزاد، خودمختار و دارای هویتی واحد و یگانه نیست. درواقع خالق اثر به طرز قابل توجهی تابع نظام عقیدتی حاکم بر روابط «قدرت» در جامعه‌ای معین است (کشاورز بیضایی، ۱۴۰۱، ص. ۲۳).

در سنت گذشته، اندیشه سیاسی، توزیع مسئولیت و تصمیم‌گیری اهمیت چندانی نداشت. امور سیاسی و اجتماعی فقط به «صاحبان قدرت» واگذار می‌شد و قدرت به صورت متمرکز عمل می‌کرد. در نتیجه رئیس یا صاحب قدرت، مالک رقاب‌الأمم محسوب می‌شد و دستور وی لازم‌الاتباع و بدون هیچ‌گونه حرف و سخنی، مورد اجرا قرار می‌گرفت (راسخی لنگرودی، ۱۳۹۲، ص. ۱۱۶).

ادیبان گذشته ما، فرزندان دوره‌ای هستند که سلطنت و دیکتاتوری و قوه قاهره یک شخص واحد، جزو بدیهیات زمانه بوده و اساساً تفکر دموکراتیک و توزیع «قدرت» در میان جمع و مشارکت مردم در امور سیاسی، نظریه تدوین‌شده‌ای نبوده است.

شکل‌گیری ابتدایی فرهنگ و نظریه سیاسی در تاریخ ما، بر بستری «یک‌جانبه» و «اندرزگونه» استوار بوده است. عدم حضور «همه‌جانبه» و اکثریت جامعه در قدرت سیاسی و فقدان مشارکت عمومی مردم، زمینه رشد گزاره‌های اندرزگونه شد و بدنه اصلی درخت تنومند فرهنگ ایرانی را تشکیل داد (درویش، ۱۳۷۸، ص. ۱۶).

آنچه در فرهنگ و ادبیات ما از گذشته تا به حال تأثیر بسزایی بر «اقتدارگرایی» شعر و ادبیات داشته است، تسلط «نظام تک‌صدایی» بر شعر و ادب و دیگر جنبه‌های زندگانی ایرانیان بوده است. تسلط نظام تک‌صدایی در بسیاری از قالب‌های ادبی خودنمایی می‌کند. در قالب قصیده، این تسلط دراراده و خواست ممدوح باز نمود پیدا می‌کند و در قالب غزل سنتی، در شکلی دیگر خود را نشان می‌دهد.

با این همه، کلیت غزل سنتی با قصیده مشابهتی اساسی دارد و آن اینکه، فضای غزل سنتی، مثل قصیده، غالباً تک‌صدایی است و جز صدای معشوق، صدایی دیگر از آن شنیده نمی‌شود. دلیل این امر آن است که ممدوح قصیده، جای خود را به معشوق سپرده است و رابطه شاعر با معشوق، همان رابطه میان مداح و ممدوح است، حتی

گاهی با سرسپردگی بیشتر. چنین فضاییحکایت از تسلط نظام «تک‌صدایی» بر کل جامعه دارد (پارسانسب، ۱۳۹۰، ص. ۲۴).

از سوی دیگر، اکثر شاعران ادب کلاسیک فارسی درباره نحوه مواجهه یا تعامل با قدرت بر این باور بوده‌اند:

بهتر است انسان اساساً به طرف «قدرت» نرود، چون این اژدها، اول خود او و در قدم بعدی دیگران را در کام خویش خواهد کشید. آنان چنین فسادآوری ذاتی‌ای را در قدرت تشخیص داده بودند و به‌همین دلیل اخلاق قدرت از نظر آن‌ها عبارت بود از کناره‌گیری از قدرت و قدرت را به قدرت‌طلبان و انهادن که هرچه می‌خواهند بکنند (سروش، ۱۳۹۲، ص. ۱۳۷).

۴.۳ مشروطه و سرآغاز قدرت‌ستیزی شعر فارسی

در شعر کلاسیک فارسی، به دلیل رکود و در بستگی احوال اجتماعی و کندی بیش از حد تحولات اجتماعی در حوزه تطور اندیشه و پیدایی مضامین نو، بخش محدودی از قوت‌ها و استعداد‌های اشیا در شعر کشف شده و در خدمت تصویرسازی قرار گرفته است و بعد نیز در دایره تکرار افتادهاست (پورنامداریان، ۱۳۹۰، ص. ۱۹۰)؛ اما با انقلاب مشروطه، اتفاقی در تاریخ شعر و ادب فارسی، فلسفه، اقتصاد، اجتماع و فرهنگ و سیاست، به وقوع می‌پیوندد که تحولی اساسی در اکثر زمینه‌های زیست انسان ایرانی رقم می‌خورد.

در این دوره طرح ارزش‌های انسانی به‌ویژه با هدف عدالت‌خواهی برای مردم، مهم‌ترین مسئله‌ای بود که انسان‌های پرشور، از جمله شاعران دوران را به خود جلب می‌کرد. آنچه حرکت و مبارزه را برای شاعران جوان و نواندیش آن دوره، پرکشش و هیجان‌آمیز کرده بود، رویکرد جمعی جنبش به حقوق و ارزش‌های انسانی بود که در سراسر تاریخ استبدادی ایران یا مطرح نبود یا سرکوب شده بود (اسلامی ندوشن، ۱۳۹۹، ص. ۲۶۲).

شعراى آزادى‌دوست، این زمان با مسائل تازه‌ای در زندگی سیاسى و اجتماعى خود روبه‌رو شده بودند و می‌بایستی شیوه نوینی برای بیان آن پیدا می‌کردند. قیام برای کسب آزادى، کشمکش با عُمّال استبداد، فتح و شکست‌هایی که پی‌درپی در این زمینه حادث می‌شود و... در هیچ دوره‌ای از تاریخ ادبیات فارسی، شعر، این قدر با سیاست

گفتمان قدرت ستیز در اشعار فولکلوریک احمد شاملو (محسن عباسی و دیگران) ۳۶۳

آمیخته نشده و بر مأموریت خود برای ایجاد تحول در نظام اجتماعی آگاهی نیافته بود (اسلامی ندوشن، ۱۳۸۲، ص. ۱۵۳).

از مشخصه‌های اصلی ادبیات این عصر، تأثیرپذیری آن از مسائل روز جامعه و در نتیجه، وارد شدن آن به حوزه زندگی مردم است. تحت تأثیر این شرایط، جریان «ادبیات اعتراض و انتقاد» پا می‌گیرد و دیگر جریان‌های موجود در دوره گذشته، یعنی «ادبیات درباری، غنایی و صوفیانه» به تدریج رو به افول می‌نهد (پارسانسب، ۱۳۹۰، ص. ۲۷).

کوتاه سخن اینکه پیامدهای اساسی و همه‌جانبه انقلاب مشروطه، شعر فارسی را واجد موقعیتی تاریخی ساخت و این‌اقبال را برای شعر معاصر فارسی فراهم آورد تا بتواند با توجه به برخی از تحولات اساسی در داخل و خارج از مرز و بومخویش از منظری تیزبینانه و ژرف‌گرایانه به گفتمان‌های اجتماعی گروه‌ها و نهادهای زمانه خود-البته با مکانیسم‌های ادبی و شعری که داشت- منازعات و اقتدارگری‌های انباشته بر شعر فارسی را بازنماید و از آرایش‌های گفتمانی آن‌ها پرده بردارد. یکی از این مکانیسم‌ها و گفتمان‌های اقتدارستیزانه شعر فارسی، استفاده از گفتمان «فرهنگ عامه و فولکلور» است که شعر مقاومت و اقتدارستیز معاصر به نحو شایسته‌ای از آن سود جست.

در ژرف‌ساخت بسیاری از شعرهایی که محصول و یادگار این دوران است، صحبت از مبارزه و دغدغه‌مندی شاعران، ادیبان و نویسندگان در محدود نگاه داشتن یک‌ته‌تازی‌های اقتدارمداران است که یک دوران درخشان از قدرت‌ستیزی برای آثار و محصولات ادبی رقم می‌زند.

۴. ادبیات عامه (فولکلور)

فولکلور، واژه‌ای فرانسوی، مرکب از Folk به معنی «توده» و lore به معنی «دانش و علم به آداب و رسوم توده مردم» است. مجموعه افسانه‌ها، تصنیف‌های عامه، فرهنگ عامه، مجموعه عقاید و اندیشه‌ها، قصه‌ها، آداب و رسوم، ترانه‌ها و هنرهای ساده و ابتدایی یک ملت را «فولکلور» می‌نامند (بختیاری، ۱۳۸۶، ص. ۶۴).

فولکلور منعکس‌کننده احوال، افکار، آرزوها و اندیشه‌های توده مردم، خصوصاً طبقات محروم و پایین اجتماع است. فولکلور درحقیقت منبع و سرچشمه ذوق و هنر ملت‌هاست و یکی از شاخه‌های فرهنگ مردم، ادبیات عامه است.

مَتلک‌ها، زبان جانوران، ترانه‌ها، آوازها، قصه‌ها و معماها، لغزها و چیستان‌ها، دوبیتی‌ها، مَثَل‌ها، افسانه‌ها، نمایش‌های توده، تصنیف‌های عامه، نقالی و شاهنامه‌خوانی، مرثیه‌خوانی، طومارهای قهوه‌خانه‌ها، شادی سروده‌ها و سوگ سروده‌ها و... همگی از گونه‌های ادبیات عامه‌است که در این پژوهش به سبب مجال اندک، تمرکز بیشتر بر موضوع گفتمان‌های زبانی عامه، جشن‌ها و آیین‌ها، اعتقادات، رسوم و خُرده‌فرهنگ‌های قدرت‌ستیزانه، افسون و جادوگری و اساطیر، نمادها و افسانه‌های عامه که صبغه اقتدارستیزانه دارند است.

۵. بررسی اشعار عامه قدرت‌ستیزانه احمد شاملو

احمد شاملو (الف. بامداد) در ۲۱ آذر ۱۳۰۴ در خیابان صفی علی‌شاه در تهران متولد شد. مادرش کوب عراقی و پدرش حیدر شاملو (شادکان) افسر ارتش بود. اولین اثری که از شاملو منتشر می‌شود، مجموعه کوچکی از شعر و مقاله (نظم و نثر) است به نام *آهنگ‌های فراموش‌شده*. مجموعه آثار شاملو بعد از آن عبارت است از: *قطعه‌نامه*، *آهن‌ها و احساس*، *هوای تازه*، *آیدا در آینه*، *آیدا*، *درخت و خنجر و خاطره* که به احترام و عشق عمیق به همسرش خانم آیدا سرکیسیان نوشته شده است.

سرگیری چندین مجله ادبی و زین به نام‌های: *کتاب هفته*، *مجله خوشه* و *کتاب جمعه* باعث می‌شود که شاملو عمیقاً با ادب و فرهنگ عامه آشنا شود، اما اثر بزرگ و مهم و تحقیقی شاملو به نام *کتاب کوچه* بیانگر تسلط کامل شاملو بر لغات، اصطلاحات، باورها، قصه‌ها، مَثَل‌ها و حکم، آداب و رسوم، فرهنگ و فولکلور مردم است که شامل مجموعه‌ای عظیم در تعداد زیادی مجلد است.

شاملو تسلط کاملی بر فرهنگ عامه دارد و بهترین شاهد آن «کتاب کوچه» اوست. او شعر فولکلوریک ایران را در دوره معاصر به کمال می‌رساند. قسمت پنجم از کتاب «هوای تازه» و بخش ششم از کتاب «باغ آینه» او تماماً وقف شعر عامه است. قطعه‌های *راز*، *بارون*، *پریا*، *سرگذشت و دختران ننه دریا*، با زبانی ساده از مسائلی ژرف سخن می‌گویند و با درد و رنج جامعه هم‌داستانی می‌کنند و زبان عام جامعه را در خدمت اندیشه‌های خود می‌گیرند (رستگار فسایی، ۱۳۸۰، ص. ۱۰۷).

در کنار تسلط بی‌نظیر شاملو به ادب و فرهنگ عامه و توده مردم، دغدغه‌مندی او در عرصه شعر مقاومت و ادبیات مبارزه و حماسه، باعث می‌شود بتواند از مواد و مصالح زبان

گفتمان قدرت ستیز در اشعار فولکلوریک احمد شاملو (محسن عباسی و دیگران) ۳۶۵

و فرهنگ عامه در جهت پیشبرد مقاصد قدرت‌ستیزانه به بهترین شکل استفاده کرده و به شعر اجتماعی ایران اعتبار خاصی ببخشد. صاحب‌اختیاری در این زمینه معتقد است:

شاملو بعد از نیما به‌عنوان شاعر عاشقانه‌ها معروف شده بود، اما این لقب تنها به همین مورد محدود نبود و شاملو شاعری نام‌گرفت که به «شعر اجتماعی ایران» وزانت و متانت خاصی بخشید و در عرصه شعر مقاومت ادبیات مبارزه و حماسه نیز راه‌گشا و پیشگام بود (صاحب‌اختیاری، ۱۳۸۷، ص. ۲۲-۲۳).

نگرش احمد شاملو درباره انسان، معرف سبک و سیاق شاعرانه او در خلق آثار شاعرانه‌اش است.

شاملو عشق به انسان را در عرصه مبارزه سیاسی دریافته است. او به تأکید خودش در اشعارش، پیش از ورود به عرصه مبارزه، به مسئله انسان و ارزش همبستگی بشری واقف نبوده است؛ اما از آن پس با توجه به زندگی و مرگ انسان‌های بزرگی که هدف زندگی و مرگشان، آزادی و دادگری و پاسداری از شأن و شرف آدمی بوده است، شعرش را وقف ستایش انسان کرده است. انسان در شعر شاملو وجهه‌ای ویژه و رنگی مشخص به خود گرفته است و بیش از هر چیز نشان آن است که یک انسان سیاسی است. در ذهن شاملو مفهوم انسان از مبارزه سیاسی گسست‌ناپذیر مانده است (مختاری، ۱۳۷۹، ص. ۲۷۲).

شاملو در مجموعه هوای تازه و در شعری که زندگی‌ست از اهمیت ادبیات عامه در ستیز و تحدید قدرت و اقتدارگرایی این‌گونه سخن می‌گوید:

امروز شعر/ حربه خلق است/ زیرا که شاعران/ خود شاخه‌ئی ز جنگل خلق‌اند/ نه یاسمین و سنبل گل‌خانه فلان/ بیگانه نیست شاعر امروز/ با دردهای مشترک خلق/ او بالبان مردم لبخند می‌زند/ درد و امید مردم را/ با استخوان خویش پیوند می‌زند. (شاملو، ۱۳۸۹، ص. ۱۴۲).

و همچنین در ادامه اذعان می‌دارد:

تأمل بکن رفیق/ وزن و لغات و قافیه‌ها را/ همیشه من در کوچه جُسته‌ام/ آحاد شعر من همه افراد مردم‌اند/ از زندگی که بیشتر مضمون قطعه است/ تا لفظ و وزن و قافیه شعر، جمله را/ من در میان مردم می‌جویم (همان، ص. ۱۴۳).

مهدی اخوان ثالث نیز در بدعت‌ها و بدایع نیما یوشیج توجه احمد شاملو در اقبال به ادبیات عامه را ستوده و اذعان می‌دارد:

در شعر به زبان عامه سرودن، احمد شاملو با ابتکار در جهتی متعالی‌تر از تقلید و با الهام و پندگرفتن از بدعت نیما در وزن و توجه عمقی‌تر به اوزان ترانه‌های عامه، موفق به نمونه‌های عالی چون شعر معروف «پریا» شد (اخوان ثالث، ۱۳۹۶، ص. ۲۷).

۱.۵ شعر «بارون»

این شعر در مجموعه‌های تازه در سال ۱۳۳۳ در زندان قصر در قالب مثنوی سروده شده است.

این منظومه بیان اندیشه‌های اجتماعی هنرمند در قالب زبان نسبتاً کودکانه سروده شده است. «زهره» نماد روشنایی است در محیطی سیاه، ملال‌آور که تیرگی و سکوت و غفلت بر همه‌جا سایه افکنده است و هیچ‌کس به فکر «زهره» نیست و در این میان فقط «مبارزی انقلابی» تصمیم می‌گیرد به دنبال زهره درخشان بگردد تا آن را «فانوس راه» خود سازد (سلاجقه، ۱۳۹۲، ص. ۲۹۸).

بارون میاد جَرَجَر / گم شده راه بندر / ساحل شب چه دوره / آبش سیاه و شوره / ای خدا کشتی بفرست. آتیش بهشتی بفرست / جاده کپکشن کو / زهره آسمون کو / چراغ زهره سرده / تو سیاه‌ها می‌گرده (شاملو، ۱۳۸۹، ص. ۱۸۹).

۱.۱.۵ گفتمان‌های قدرت‌ستیزانه با زبان اساطیر، نمادها، قصه‌ها و افسانه‌های عامه

با توجه به اینکه «افسانه‌ها قرن‌ها پیش از آغاز زندگانی تاریخی بشر پدید آمده‌اند، تنها روزنه نورانی، روشنگری است که به تاریخ‌خانه قرون و اعصار قبل از تاریخ می‌تابد» (محجوب، ۱۳۸۶، ص. ۱۲۴).

هرچند این شیفتگی به بیان اسطوره‌ها و افسانه‌ها در نقد کاستی‌ها و دغدغه‌های امروز خود حکایت از حاکم‌بودن فضای اقتدارگرایی در جامعه است.

احمد اشرف پژوهشگر برجسته علوم اجتماعی شیفتگی به گذشته و تصویرسازی رومانتیک آن به مثابه عصر طلایی و شناخت خود بر مبنای ارجاع به گذشته را ابزاری می‌داند که مردم از طریق آن می‌توانند از موقعیت فلاکت‌بار و تأسف‌بار کنونی خویش فراتر روند (اشرف، ۱۳۹۵، ص. ۲۰۳).

گفتمان قدرت ستیز در اشعار فولکلوریک احمد شاملو (محسن عباسی و دیگران) ۳۶۷

در این ترانه عامه، «ستاره زهره» که در ادب غنایی و فرهنگ افسانه‌ها و نمادها، نشانه شادی و رقص و خنیاگری است، گم شده و به همین دلیل جامعه دچار ماتم‌زدگی و خمودگی و تیرگی و سیاهی شده است. در دسته‌بندی نمادین این ترانه عامه، ستاره زهره نماد ستیز و تحدید قدرت و اقتدارگرایی است و «مردا» نماد اقتدارستیزان و مبارزان جامعه هستند. همچنین «خروس سحر»، «چهار تا مرد بیدار»، «خورشید خانم»، «صُب»، در مقابل «ابرای سیا»، «شب» که نماد و نشانه اقتدار و قدرت‌طلبی در یک جامعه اقتدارزده است، قرار دارد. «بچه خسته مونده/چیزی به صُب نمونده/غصه نخور دیونه/کی دیده شب بمونه؟/زهره تابون اینجاس/ تو گره مشت مرداس/وقتی که مردا پاشن/ابرا ز هم می‌پاشن» (شاملو، ۱۳۸۹، ص. ۱۹۳).

«خروس» نیز که پیام آور صبح و روشنایی است، یکی از دیگر نمادهای مرتبط با اقتدارستیزی است، نباید خاموش بماند. باید بخواند تا ظلمت و تاریکی از بین برود: «خروسک قندی قندی/چرا نوکتو می‌بندی/آفتابو روشنش کن/فانوس راه منش کن» (همان، ص. ۱۹۴).

در فرهنگ مزدیسنا، خروس از مرغان مقدس است. خروس در سپیده‌دم، با بانگ خویش، دیو ظلمت را می‌راند و مردم را به برخاستن و عبادت و کشت‌وکار می‌خواند. در سپیده‌دم، مزده سپری‌شدن تاریکی شب و برآمدن روز را به همراه دارد. آنچه امروز در اعتقادات عامه درباره خروس باقی مانده، از اهمیت آن در مبارزه و ستیز با مظاهر تاریکی و اقتدارگرایی حکایت می‌کند. (یاحقی، ۱۳۸۶، ص. ۳۲۴).

«مبارز انقلابی» در این شعر که در راه ستیز با مظاهر قدرت رهسپار می‌شود تا جامعه را نجات بخشد، با چند شخصیت نمادین برخورد می‌کند و صحبت‌هایی دارد. آن‌ها نماد تن‌دادگان و تسلیم‌شدگان به اقتدارند:

«لک‌لک پیرخسته» که «نماد طبقه‌ای از افراد اجتماع است که از مبارزه خسته شده‌اند، آگاهانه به سیاهی پناه برده‌اند و ترجیح می‌دهند فقط با مشغله‌های مادی و روزمره خود سرگرم باشند» (سلاجقه، ۱۳۹۲، ص. ۲۹۹).

پاسخ لک‌لک:

عجب بلایی بچه/از کجا می‌آیی بچه/ نمی‌بینی خوابه جوجه‌م/حالش خرابه جوجه‌م/از بس که خورده غوره/تب داره مثل کوره/تو این بارون شرشر/هوا سیا زمینتر/توابر

پاره‌پاره/زهره چی کاری داره؟/زهره خانوم خوابیده/هیچ کی اونو ندیده (شاملو، ۱۳۸۹، ص. ۱۹۳).

«هاجر»:

نماینده نیمی از جمعیت ناآگاه اجتماع است که با پرداختن به ظاهر خود، مانند «حناگذاشتن»، «ابروبرداشتن»، «خال سیاه کردن» و خلاصه آراستن خود، آن هم در فضای سیاه و بارانی، هرچند برای شب عروسیهم باشد، نشان از غفلتی دارد که روشن فکر انقلابی آن سال‌ها آن را برنمی‌تابد (سلاجقه، ۱۳۹۲، ص. ۳۰۰).

پاسخ «هاجر»:

حوصله داری بچه/ مگه تو بیکاری بچه؟/ دوما دو دارن میارن/ پرده رو ور می‌دارن/ دستمو می‌دن به دسش/ باید درارو بسش/ نمی‌بینی کار دارم من/ دل بی‌قرار دارم من/ تو اینهوایگریون/ شرشر لوسبارون/ شبکھسحر نمی‌شه/ زهره به در نمی‌شه (شاملو، ۱۳۸۹، ص. ۱۹۴).

۶. شعر «پریا»

این منظومه که بخش‌های اسطوره‌ای ذهنیت شاعر و انسان معاصر را به تقدیر دردناک زندگی او پیوند می‌زند، نمونه کامل یک شعر اجتماعی-سیاسی و مبتنی بر ایدئولوژی است. یکی از ویژگی‌های مهم این منظومه، نقب‌زدن راوی در دل فرهنگ عامه و اسطوره‌ها و آرزوهای تباری است و این مسئله، موضوع روایت را تعمیم داده و آن را به تقدیر همه مردم از گذشته و حال و آینده پیوند زده است (سلاجقه، ۱۳۹۲، ص. ۲۸۲).

شاملو درباره شعر «پریا» می‌گوید:

شعر پریا را مستقیماً به سفارش اجتماع نوشتم. جامعه که با کودتای ۱۳۳۲ لطمه نومیذانه شدیدی خورده بود، به آن نیاز داشت و من که در متن جامعه بودم، این نیاز را درک کردم و به آن پاسخ دادم. آن هم با زبان خود توده و توده هم بی‌درنگ آن را تحویل گرفت و بُرد و لازمش داشت و من این لزوم را با پوست و گوشتم احساس کرده بودم (پاشایی، ۱۳۷۸، ص. ۲۰۸).

آنچه شعر «پریا» را در بُعد قدرت ستیزی شعر عامیانه شاملو اهمیت خاصی می‌بخشد اشاره شاملو به ابعاد و گوشه‌های متکثر ادبیات عامیانه جامعه خویش است که از این

گفتن قدرت ستیز در اشعار فولکلوریک احمد شاملو (محسن عباسی و دیگران) ۳۶۹

تنوع و رنگارنگی در ستیز با قدرت عریان حاکمبر اجتماع خویش کمال استفاده را کرده است. تمام معتقدات عامیانه مطرح در شعر «پریا» فریادی است نومیدوار به مخاطبی که در اوج لطافت و بی دفاعی است (پریا) و اخطار به او که مبادا این قدرت فرا گیرنده و خزننده که به همه چیز و همه کس دست اندازی کرده، او را هم گرفتار خویش سازد. «پریا» موجودات بی دفاعی هستند که «لُخت و عور تنگ غروب نشسته» اند و همانند « ابرای باهار گریه سر می دهند».

گیسوان بلند و مشکی آنها که در ادب غنایی نماد و نشانه کمال و زیبایی بی همال معشوق فارسی است به آنها بُعدی روحانی و پاک می بخشد. این پاکی و بی آلاچی در کنار زیبایی مسحور کننده آنها وقتی بیشتر برای شاعر دردآور است که آنها بی دفاع در میان دریایی از سمبل ها و نشانه ها و کارزاری از « اقتدار گرایان» بی عطفوت محاصره گردیده اند : « روبروشون تو افق شهر غلامای اسیر» است و « پشت شون سرد و سیا قلعه ی افسانه ی پیر».

قدرت عریان حاکم بر فضای داستان موج غیر قابل مهار بر دنیای بی دفاع «پریا» روانه می دارد، قدرتی که گاه در «صدای زنجیر و ناله ی شب گیر» ، « شغال و گرگ » ، « گشنه بودن و تشنه بودن » ، « پَرَسَه بودن» و « برف و بارون» نمود میابد و گاه در «زنجیرای گرون» ، « کویر و نمک زار» ، « بر حصیر نشستن و اسیر» بودن و « برده داری » و « ویرونه های بی آبادی» نمادینمی شود.

شاملو با عنوان کردن شبکه ای از خاطرات جمعی عامیانه که حاصل تجربه انسان ایرانی در بستری از شادمانی در روزگاران گذشته و دور بوده بر آن است که هر طور شده «پریا» را از تسلیم در برابر تحمیل جلوه های اقتدارگرایی منصرف ساخته و طعم شیرین آن روزگاران را در قالبداستان هایعامیانه ای مثل قصه گفتن بی بی و حرفای سربسته گفتن او در شبهای چله کوچیک و زیرکُرسی چیک و چیک تُخمه شکستن و باران آمدن برای آنها تداعی کند.

با این وجود پیشینه و نقش دوگانه «پری» در ادب عامیانه فارسی ، شاملو را بر آن داشته که نقش قهرمان داستان که «پریا» هستند از این دوگانگی خالی نباشد. قهرمانانی که خود از جامعه ای که به آن تعلق داشته اند بیرون آمده اند اما باز هم نتوانسته اند به طور کامل همراه و همگام با شاعر به دنیای ایده آل قدرت ستیزانه او راه یابند.

۱.۶ اشخاص، حیوانات، مکان‌ها و طبقات اجتماعی برگرفته از ادب عامه در همراهی قهرمان قدرت ستیز

اسب سفید

اسب در ادب حماسی و مبارزات قدرت ستیزانه جایگاهی ویژه دارد. از اهمیت آن در هفت خان رستم که گشوده «شیر» درنده است تا نقش محوری آن در تشکیل جزء مهمی از اسامی پهلوانان ایرانی چون لهراسپ، گشتاسپ، جاماسپ، بیوراسپ و ... نشان از اهمیت خاص آن در ادب قدرت ستیزانه و حماسی ما دارد. رنگ «سفید» نیز در تقابل با سیاهی، تباهی، ظلم و ستم و اقتدارگرایی موجب استفاده از این رنگ توسط شاعران و ادیبان در تصاویر قدرت ستیزانه شعر فارسی گردیده است

«پریا قدرشیدم ببین / اسب سفیدم ببین / اسب سفید نقره نل / یال و دمش رنگ عسل / مرکب صرصر تک من / آهوی آهن رگ من» (شاملو، ۱۳۸۹، ص. ۱۹۷).

۲.۶ مردم ده

«مردم ده مهمون مان / با دامبو دومب به شهر میان / داریه و دمبک می‌زنن / می‌رقصن و می‌رقصونن / ...های می‌کشن / هوی می‌کشن / شهر جای ما شد / عید مردماس، دیب گله داره / دنیا مال ماس، دیب گله داره» (همان، ص. ۱۹۸).

۳.۶ شهر مردم

شهر که در مقیاس و نمادی بالاتر، نشان از کشور ایران است فضایی غم زده و اقتدارزده دارد. با این وجود تاکید بر مفهوم «شهر» به عنوان مکانی که اتحاد و یگانگی و پیوستگی مردم در آن مجالی برای اعمال قدرت «اقتدارگرایان» باقی نمی‌گذارد و زنجیرها و بندهای «اقتدارگرایی» در آن یکیکیپاره و گسسته می‌گردد، نشان از میعادگاهی مهم برای «قدرت ستیزی» در شعر «پریا» است.

«می‌رسیم به شهر مردم، ببین: صداش میاد / جینگ و جینگ ریختن زنجیر برده‌هاش میاد / آره! زنجیرای گرون حلقه به حلقه لا به لا / می‌ریزن ز دست و پا / پوسیدن / پاره می‌شن / دیبا بی‌چاره می‌شن» (همان، ص. ۱۹۸).

۴.۶ غلاما

طبقهٔ فرودین و زیرین اجتماع که همیشه اولین و بیشترین فشار اقتدارگرایی و قدرت مداری بر دوش و زندگانی آنها احساس می شود بعد بر دوش طبقات دیگر جامعه، پس در نتیجه همیشه واکنش به مبارزه و ستیز با اقتدارگرایی نخستین بار محصول تلاش و حرکت این طبقهٔ اجتماعی است. همچنانکه در رهبری قیام عمومی علیه ضحاک ماردوش که سمبل اقتدارگرایی است این «کاوه» است که برای نخستین بار هیمنهٔ پوشالی او را در هم می شکند و قیام را آغاز می کند، همان کاوه ای که کارگر و آهنگر است و جزو طبقات فرودین جامعه خویش است.

«الان غلاما وایستادن که مشعلا رو وردارن/ بزنی به جون شب، ظلمتو داغونش کنن/ عمو زنجیربافو پالون بزنی وارد میدونش کنن/ به جایی که شنگولش کنن/ سکهٔ یه پولش کنن» (همان، ص. ۱۹۹).

۵.۶ خلق

مردم و قاطبهٔ انسان هایی که در سیستم و نظام های اقتدارگرا دردی مشترک دارند و در ستیز با قدرت مداران راحتتر به اجماع و نتیجه می رسند.

«از وقتی خلق پاشد/ زندگی مال ما شد/ از شادی سیر نمی شیم/ دیگه اسیر نمی شیم» (همان، ص. ۲۰۳).

۶.۶ خورشید خانوم

«دلنگ دلنگ! شاد شدیم، از ستم آزاد شدیم/ خورشید خانوم آفتاب کرد/ کلی برنج تو آب کرد/ خورشید خانوم! بفرمایین/ از اون بالا بیاین پایین/ ما ظلمو نفعه کردیم/ آزادی رو قبله کردیم» (همان، ص. ۲۰۳).

۷.۶ اسیرا

«اسیرا کینه دارن/ داس شونو ور می دارن/ سیل می شن: شُرْشُرْشُرْ/ آتیش می شن: گر گر گر/ تو دشت شب که بد گله/ آتیش بازی چه خوشگله» (شاملو، ۱۳۸۹، ص. ۱۹۹).

۸.۶ قدرت‌ستیزی با گفتمان افسون، جادو و جادوگری

«پری» در ادب عامه

پری، قرن‌هاست که در ذهن و اندیشه ایرانیان زنده مانده است. از اوستا تا قصه‌های عامه مادر بزرگ‌ها بارها تکرار شده است. در طی قرن‌ها، شخصیت او بارها دگرگون شده، گاه مظهر هرگونه پلیدی و بدخواهی است و گاه همچون فرشته، به گفته حافظ از هر عیب بری است (افشاری، ۱۳۸۷، ص. ۴۷).

«پریا» نیز در این شعر عامیانه شاملو دارای دو چهره متفاوت از یکدیگر هستند. یکی چهره ای پاک و بی آرایش و مظلوم که از دنیای سفید و شفاف فرشتگان، آمده اند و چون فرشته با اندک ناراستی محو و ناپدید می گردند و توانایی دیدن ناپاکی ها و پلشتی های روزگار را ندارند و گاه...

هم‌دست ظالم و ظلمت و «قدرت» هستند که با جادو و جادوگری توانسته‌اند هویت واقعی خودشان را پنهان نگه دارند، اما سرانجام هویت حقیقتشان که هم‌دست قدرت و ظلمت حاکم بر فضای داستان است، پدیدار می‌شود و نقش حقیقی خود را نمایان می‌سازند:

دس زدم به شونه‌شون/ که کنم روونه شون/ پریا جیغ زدن، ویغ زدن/ جادو بودن دود شدن/ بالا رفتن تار شدن، پایین اومدن، پود شدن، پیر شدن، گریه شدن، جوون شدن، خنده شدن، خان شدن، بنده شدن/ خروس سرکنده شدن، میوه شدن، هسته شدن، انار سربسته شدن، امید شدن، یأس شدن، ستاره نحس شدن/ وقتی دیدن ستاره/ به من اثر نداده/ می‌بینم و حاشا می‌کنم، بازی رو تماشا می‌کنم/ هاج و واج و منگ نمی‌شم، از جادو سنگ نمی‌شم/ یکی شون تنگ شراب شد/ یکیش دریای آبشد (شاملو، ۱۳۸۹، ص. ۲۰۲).

۹.۶ عمو زنجیرباف

«عمو زنجیرباف» در ادبیات عامه، مردی است با شخصیتی منفی و ظاهری عوام‌فریب که وقتی مردم به چهره و نقش حقیقی او پی می‌برند، او را خوار و خفیف و بی‌مقدار می‌کنند. «عمو زنجیرباف» از شخصیت‌های اقتدارگرای این شعر است که در حرکت جمعی مردم به سمت اقتدارستیزی، مقهور و تسلیم خواست عمومی و قدرت‌ستیزانه مردم می‌شود. وجود

گفتمان قدرت ستیز در اشعار فولکلوریک احمد شاملو (محسن عباسی و دیگران) ۳۷۳

«زنجیر» و کسی که از راه بافتن «زنجیر» تشخیص می‌یابد، عمو زنجیرباف را نماینده «قدرت» و اقتدارگرایی «در شعر «پریا» معرفی می‌کند.

۱۰.۶ قدرت‌ستیزی با گفتمان جشن‌ها، آئین‌ها، بازی‌ها و سرگرمی‌های عامه

در شعر «پریا» شاملو از بازی معروف و عامه «عموزنجیر باف» و «حمومک مورچه داره» در راستا و مقصود ستیز و تحدید اقتدارگرایی بهره جسته است:

الان غلاما وایستادن که مشعلا رو ور دارن / بززن به جون شب، ظلمتو داغونش کنن /
عموزنجیر بافو پالون بززن وارد میدونش کنن / به جایی که شنگولش کنن / سکه یه
پولش کنن / دست همو بچسبن / دور یارو برقصن / حمومک مورچه داره، بشین و پاشو
در بیارن / قفل و صندوقچه داره، بشین و پاشودر بیارن (شاملو، ۱۳۸۹، ص. ۱۹۹).

نقش اقتدارستیزانه «غلاما» در این شعر عامه شاملو مطابق با الگوی «ولادیمیر پراپ» از داستان‌های پریان است. پراپ معتقد است

قهرمان در رویارویی با حوادث داستان به تولد مجدد و نوزایی می‌رسد و در قصه پریان این تأکید بر جنبه اخلاقی حادثه منتقل می‌شود. قصه پریان درباره پیروزی تردیدناپذیر خوبی بر بدی، خیر بر شر و روشنی بر تاریکی است (پراپ، ۱۳۷۱، ص. ۴۳).

۷. شعر «قصه دخترای ننه دریا»

قبل از اینکه به عناصر و گفتمان‌های قدرت‌ستیزانه شعر بپردازیم، آنچه در این شعر «قدرت» و «اقتدارگرایی» را نمایندگی و رهبری می‌کند، «ننه دریا» است که با استفاده از ابزارهای اقتدارگرایی، موانع متعدد بر سر راه «پسرای عمو صحرا» ایجاد می‌کند و همه کردارها و ارجاعات اقتدارگرایانه به او و جبهه متعلق به او برمی‌گردد.

۱.۷ قدرت‌ستیزی با گفتمان اساطیر، نمادها و افسانه‌های عامه

«پسرای عمو صحرا» مظهر و نماد اقتدارستیزی هستند که ننه دریای اقتدارگرا عرصه و فضا را بر آن‌ها تنگ کرده است. در این شعر عامه، «عشق»، قربانی جلوه‌های متعدد قدرت شده است و این قدرتلجام‌گسیخته، تمام جامعه و هستی را تحت الشعاع خود قرار داده است.

فضای اقتدارزده «روستا» که نمونه و نهادی از یک جامعه است، به‌خوبی تسلط «قدرت اهریمنی» را نمایندگی می‌کند:

کوره‌ها سرد شدن/سبزه‌ها زرد شدن/ خنده‌ها درد شدن/ از سر تپه شبا/ شیهه اسبای
گاری نمیداد/ از دل بیشه غروب/ چهچه سارو قناری نمیداد/ دیگه مهتاب نمیداد/ کرم
شبتاب نمیداد/ برکت از کومه رفت/ رستم از شانومه رفت (شاملو، ۱۳۸۹، ص. ۴۰۱).

۲.۷ رستم و داش آکل

«رستم» از دل اساطیر و ادب عامه کلاسیک فارسی و «داش آکل» از افسانه‌های عامه متأخر و معاصر، نماینده قدرت‌ستیزی «عامه» در شعر «دخترای ننه دریا» هستند که در جامعه معاصر شاعر دیگر جایی ندارند:

«داش آکل مرد لوتی/ ته خندق تو قوطی/ توی باغ بی‌بی جون/ جم جمک بلگ خزون»
(همان، ص. ۴۰۳).

برکت از کومه رفت/ رستم از شانومه رفت/ تو هوا وقتی که برق می‌جَه و بارون
می‌کنه/ کمون رنگه به رنگش دیگه بیرون نمیداد/ رو زمین وقتی که دیب دنیا رو پر
خون می‌کنه/ سوار رخس قشنگش دیگه میدون نمیداد (همان، ص. ۴۰۱).

۳.۷ خورشید

اهمیت «خورشید» در دلالت معانی رمزی وسیع، آن را به یکی از مهم‌ترین نمادهای جهانی تبدیل کرده است. در حوزه نمادها و نمادپردازی‌ها، هیچ نمادی به اندازه خورشید نتوانسته است در عالم فکر و اندیشه و خیال بشر از ظرفیت‌های معنایی برخوردار شود (محمدی آسیابادی، ۱۳۸۷، ص. ۱۲۱). در حوزه نمادپردازی شاملو نیز «خورشید» و «نور» سهم عمده‌ای در قدرت‌ستیزی نمادگرایانه دارند. چنانچه عدم‌حضور آن‌ها سبب ایجاد یکی از زیباترین مجموعه اشعار نمادین اقتدارستیزانه با عنوان «شبانها» شده است.

در دفتر و دیوان نیما و پیروان او برحسب اقتضای زمانه و شرایط ظلمانی و خفقان‌آور حاکم، شب، مقامی خاص یافته است. در استتار این پرده سیاه، بسیاری از مسائل و مصایب ممنوع آن ایام خون‌بار با ابهام و ابهام و رمز و راز هزار لایه به‌صورت شعر تجلی یافت و فریاد اعتراض توده‌های تحت ستم حکومت را انعکاسی جاودانه بخشید.
(فولادوند، ۱۳۸۷، ص. ۶۹).

گفتمان قدرت ستیز در اشعار فولکلوریک احمد شاملو (محسن عباسی و دیگران) ۳۷۵

از اشعار قدرت‌ستیزانه با محور «شب»: «شب با گلولی خونین / خوانده است دیرگاه / دریا نشسته سرد / یک شاخه در سیاهی جنگل به سوی نور / فریاد می‌زند...» (شاملو، ۱۳۸۹، ص. ۳۴۶).

یا:

«اعترافی طولانی‌ست / شب، اعترافی طولانی است / فریادی برای رهایی است / شب، فریادی برای رهایی است / و فریادی برای بند / شب، اعترافی طولانی است.» (شاملو، ۱۳۸۹، ص. ۶۰۱).

در شعر دخترای ننه دریا نیز شاملو با گفتمان فرهنگ و ادبیات عامه و فولکلور نقش قدرت‌ستیزانه «خورشید» را در ستیز «شب» بازگو می‌کند:

«دلا از غصه سیاس / آخه پس خونه خورشید کجاس؟ / قفله؟ / وازش می‌کنیم / قهره؟ / نازش می‌کنیم / می‌کشیم منت شو / می‌خریم همت شو / مگه زوره؟ / به خدا هیچ کی به تاریکی شب تن نمی‌ده / موش کورم که می‌گن دشمن نوره به تیغ تاریکی‌گردن نمی‌ده» (همان، ص. ۴۰۲).

۸. عشق قدرت‌ستیزانه

ستیز شاملو با مظاهر «قدرت و اقتدارگرایی» تنها محدود به گفتمان‌های سیاسی-اجتماعی نمی‌شود. شاملو حتی آنجایی که «قدرت» در پوشش قواعد خشک ادب کلاسیک فارسی سعی در تحمیل قواعد و نظام منجمد خویش دارد، خاموش نمی‌نشیند. شاملو در شعری به زیبایی از این جدال و سرخم‌نکردن در برابر قواعد خشک ادب کلاسیک فارسی می‌سراید: «... و معذالک / من به دربان پر شپش بقعه امامزاده کلاسیسم / گوسفند مسمطی / نذر / نکردم» (همان، ص. ۲۰۹).

از دیگر مقولات و عرصه‌هایی که شاملو در آن ردپای «قدرت و اقتدارگرایی» را دیده و با آن به جدال برخاسته، مقوله عشق و نظام حاکم بر مناسبات درونی و بیرونی آن و ارتباط عاشق و معشوق و تصویر پریشان آن‌ها در ستیز و تحدید «قدرت و اقتدارگرایی» است. «ادبیات و تولیدات فرهنگی، باعث تشدید یا تخفیف ستم اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و روانی بر زنان می‌شود» (تایسن، ۱۳۸۷، ص. ۱۴۷)؛ اما اندیشه و مرام «قدرت‌ستیزانه» احمد شاملو در این حوزه به دفاع از نقش و سهم زنان در ادب فارسی برخاسته و تصاویر و مقامی شامخ برای زنان شعر شاملو رقم زده است. «سخن گفتن معشوقانه و بیان حالات

معشوق در غزل فارسی مرسوم نیست. از آنجا که زن در فرهنگ فارسی عمدتاً در مقام معشوق است، مجالی برای بیان عواطف معشوقانه خود نیافته است» (فتوحی، ۱۳۹۵، ص. ۳۵۵).

شاملو ستیز با مناسبات عشق و عاشق و معشوق در شعر کهن را به این دلیل بر خویشتن فرض می‌داند:

عشق حادثه‌ای تکراری بود و معشوق یا معشوقه موجود واحدی بود با تصویری تغییرناپذیر. عشق، حیات‌بخش و تکامل‌دهنده نبود. چیزی بود که می‌بাসیت عاشق شوریده علی‌القاعده ناکام را خاکسترنشین کند. عاشق می‌جنونی بود خودآزار و معشوقه دیوانه‌ای بود دیگرآزار و عشق طریقی برای رسیدن به ذلت و پفیوزی. (دیانش، ۱۳۹۳، ص. ۲۱۰).

شاملو در شعر برای خون و ماتیک از مجموعه «آهن‌ها و احساس» ارزش حقیقی «عشق» را در بازنمایی دردها و رنج‌ها و زخم‌های نشسته بر تن انسانیت می‌داند که در زیر فشار اقتدارگرایان استخوان خرد کرده است و بر دغدغه‌های شاعران وابسته به «قدرت» و «اقتدارگرایی» تسخر می‌زند و چشمی را که توانایی دیدن زخم‌ها و جراحات به خون نشسته‌در زیر شکنجه‌های اقتدارگرایان نداشته باشد، علیل و نابینا خطاب می‌کند. اگر چند شعر خطاب به «مهدی حمیدی شیرازی» است اما شاملو تمام شاعران وابسته به حاکمان اقتدارگرا را خطاب قرار می‌دهد.

هی! شاعر! هی! سرخی، سرخی ست/ لب‌ها و زخم‌ها! لیکن لبان یار تو را خنده هر زمان/ دندان نما کند/ زان پیش‌تر که بیند آن را/ چشم علیل تو/ چون «رشته‌ای زلزلوتر، بر گل انار»/ آید یکی جراحات خونین مرا به چشم/ کاندرا میان آن/ پیداست استخوان/ زیرا که دوستان مرا/ زان پیش‌تر که هیتلر- قصاب «آوش ویتس»/ در کوره‌های مرگ بسوزاند/ هم‌گام دیگرش/ بسیار شیشه‌ها/ از صمغ سرخ خون سیاهان/ سرشار کرده بود/ در هارلم و برانکس/ انبار کرده بود/ کُند تا/ ماتیک از آن مهیا/ لابد برای یار تو، لب‌های یار تو...! (شاملو، ۱۳۸۹، ص. ۳۰).

شاملو، غزل کلاسیک فارسی را فاقد عصاره و بن‌مایه‌های قدرت‌ستیزانه می‌داند و آنرا تهی از معنای حقیقی «زندگی»:

موضوع شعر شاعر پیشین/ از زندگی نبود/ در آسمان خشک خیالش، او/ جز با شراب و یار نمی‌کرد گفت‌وگو/ او در خیال بود شب و روز/ در دام گیس مضحک معشوقه

گفتمان قدرت ستیز در اشعار فولکلوریک احمد شاملو (محسن عباسی و دیگران) ۳۷۷

پای بند/ حال آنکه دیگران/ دستی به جام باده و دستی به زلف یار/ مستانه در زمین
خدا نعره می‌زدند! (شاملو، ۱۳۸۹، ص. ۱۴۰).

این چنین است که وقتی می‌خواهد با زبان و گفتمان «ادبیات عامه» از عشق سخن بگوید، باز هم این عشق، رنگی «قدرت‌ستیزانه» و آزادی‌خواهانه دارد:
«بذارین برکت جادوی شما/ ده و بیرونه رو آباد کنه/ شب‌نم موی شما/ جیگر تشنه مونو
شاد کنه/ شادی از بوی شما مس شه همینجا بمونه/ غم بره گریه کنون، خونه غم جا بمونه»
(همان، ص. ۴۰۴).

۹. شعر «یه شب مهتاب»

یکی از دستاوردهای ارزنده شاملو در حوزه ادب عامه، ستیز با قدرت تحمیل «سنن ادبی» با زبان و امکانات ادبیات عامه است.

در شبانه «یه شب مهتاب» «که با فُرم و زبان عامه است، آرزوی یک جان کودکانه است با ریتمی شاد و گرم که برای شکستن تاریکی و سرمای دیوارهای سنگی زندان مناسب است» (پاشایی، ۱۳۷۸، ص. ۲۰۵). همچنین در بردارنده نخستین تجربه‌های جدی شاملو در زمینه کاربرد زبان ترانه‌های کوچهای در شعر است (همان، ۱۹۱). در این شعر فولکلوریک شاملو از امکانات زبانی و معنایی شعر در جهت تحدید و ستیز قدرت استفاده شایانی کرده است. اگرچه شعر با آهنگ و فضای کودکانه آغاز می‌شود، از آنجا که تفکر قدرت‌ستیزیو اعتراض به هرگونه اقتدارگرایی از مختصات زبانی و اندیشگی شاملوست، در ادامه ناگهان این بار مسئولیت و این رسالت همیشگی مبارزه تمام‌قد با جلوه‌های قدرت، شاملو را بر آن می‌دارد تا شعر رنگی قدرت‌ستیزانه به خودش بگیرد:

«شهیدای شهر/ با فانوس خون/ جار می‌کشن/ تو خیابونا/ سر میدونا/ عمو یادگار/ مرد
کینه‌دار/ مستی یا هشیار؟/ خوابی یا بیدار؟» (همان، ص. ۲۰۵). شعری که با یه شب مهتاب،
ماه می‌آد تو خواب، آغاز شده، با نیشتری که شاعر بر زخم همیشگی خود و جامعه که
زخمی جلوه‌های اقتدارگرایی است می‌زند، تبدیل می‌شود به یک بانگ و غریو طلب که
پایان آن می‌شود: «یه شب ماه می‌آد/ یک شب ماه می‌آد...» یعنی روزگاری، کسی خواهد
آمد که بساط و هیمنه اقتدارگرایان ظلم پیشه برچیده خواهد شد.

۱۰. شعر شبانه

مجموعه اشعاری به نام «شبانه‌ها» در فرهنگ اشعار شاملو، اشعاری است «نمادین» که تصویری از یک جامعه اقتدارزده است. «سپیده‌دم، صبح و سحرگاهان در حوزه زبان رمزی شاملو، مظهر نجات و آزادی و سعادت و حقیقت است و بار معنوی آن درست متضاد با بار معنوی شب» (پورنامداریان، ۱۳۹۰، ص. ۱۵۵).

قدرت‌ستیزی با گفتمان ترانه‌ها، سرودها، لالایی‌ها و آوازهای عامه

کوچه‌ها باریکن / دکونا بسته‌س / خونه‌ها تاریکن / تاقا شیکسته‌س / از صدا افتاده تارو
کمونچه / مرده می‌برن کوچه به کوچه / نگا کن مرده‌ها به مرده نمی‌رن / حتا به شمع
جون سپرده نمی‌رن / شکل فانوسی ین که اگه خاموشه / واسه نف نیس هنویه عالم
نف توشه / جماعت من دیگه حوصله ندارم / به خوب امید و از بد گله ندارم / گرچه از
دیگرون فاصله ندارم کاری به کار این قافله ندارم (شاملو، ۱۳۸۹، ص. ۴۴۶).

۱۱. شعر «گل کو»

از دیگر اشعاری که شاملو با استفاده از «سرودها و افسانه‌های عامه» در تحدید و ستیز اقتدارگرایی بهره جسته است، شعر «گل کو» است. آنجا که مردان جسور به مبارزه علیه اقتدارگرایان روی می‌آورند، وظیفه دخترانی چون «گل کو» به انتظار نشستن و صیقل دادن سلاح انتقام آبایی‌هاست.

گل کو می‌آید / گل کو می‌آید خنده به لب / گل کو می‌آید، می‌دانم / با همه خیرگی باد /
که می‌اندازد / پنجه در دامانش / روی باریکه راه ویران / گل کو می‌آید / با همه دشمنی
این شب سرد / که خط بی‌خود این جاده را / می‌کند زیر عبایش پنهان (همان،
ص. ۱۱۱).

در چندین شعر دیگر، این افسانه عامه دست‌آویز مبارزه با اقتدارگرایی و قدرت‌مداری قرار می‌گیرد. از جمله این اشعار موفق، شهر «مه» است. «انتخاب نام «مه» برای این شعر قابل تأمل است. این نام نمادین است و فضا را در سایه روشنی معنادار فرو می‌برد. تصاویر دیگری چون «بیابان»، «چراغ»، «قریه»، «عابر»، «سگان قریه» تقویت‌کننده جنبه‌های نمادین آن‌اند (سلاجقه، ۱۳۹۲، ص. ۱۶۰).

نمادهای مرتبط با اقتدارستیزی در شعر «مه» را می‌توان این‌گونه عنوان کرد: «بیابان مه گرفته» با ویژگی‌های خسته و نفس بشکسته و عرق‌ریزان، بیانگر محیطی اقتدارزده است. «موجی گرم»، نماد تحول و انقلاب که در رگ‌های بیابان (جامعه) جریان دارد (همان، ۱۶۱). «چراغ قریه» نماد امید و آینده روشن، «سگان قریه» در محور جایگزینی می‌تواند جانشین انسانی مانند «پاسبان‌ها و شبگردان» در نظر گرفت که در این سال‌ها مواظب رفت‌وآمد مردم‌اند (همان، ۱۶۲). «گل کو» نماد زنان منتظر مردان مبارز که در پوشش مه به خانه می‌آیند و آنان را برای ستیز با مظاهر اقتدارگرایی حمایت و آماده می‌کنند.

۱۲. نتیجه‌گیری

قدرت و جلوه‌های بی‌شمار آن در ارتباط با بسیاری از شئون زندگی بشر، رابطه‌ای مهم و قابل بررسی دارد و در این راستا و تأثیر و تأثرات، بسیار ضروری است که نشان داده شود، شاعران و ادیبان به‌عنوان یک طبقه حیاتی و تأثیرگذار و زبان‌گویای فرهنگ جامعه، چه سهمی در ستیز و تحدید «قدرت» و «اقتدارگرایی» داشته‌اند.

«ادبیات عامه» با کارکرد و گفتمان‌هایی چون افسانه‌ها، قصه‌ها، آداب و رسوم، ترانه‌ها، سرودها و تصنیف‌ها، فرهنگ عامه، اندیشه‌ها و عقاید آزاد و دور از تسلط اقتدارگرایان و با فاصله‌گیری از منابع قدرت و اقتدارگرایی، جایگاه ویژه‌ای در قدرت‌ستیزی در ادبیات هر جامعه‌ای دارد.

توجه، تسلط و علاقه شاملو به «ادبیات عامه» آن‌گاه که در کنار روحیه و آرمان «قدرت‌ستیزانه» او قرار می‌گیرد، اشعاری را خلق می‌کند که با زبان و گفتمان‌های عامه قدرت‌ستیزانه، تجربه‌ای بدیع و کم‌نظیر در ادب فارسی رقم می‌خورد. شاملو چه در آغاز و انجام دوره شاعری و چه در زمانی که شاعر عشق و غزل و عاطفه‌های زلال تغزلی است و چه آنجا که در پهنه نمادها و اساطیر و بهره‌گیری از مصالح ادب کلاسیک فارسی دستی بر آتش دارد و حتی در قامت یک محقق و منتقد اجتماعی و ادب عامه، به ایفای نقش می‌پردازد، همیشه ستیز و تحدید با «قدرت» و «اقتدارگرایان» وجهه همت اوست. پریا، دخترای ننه دریا، سرگذشت، بارون و راز اشعاری است که شاملو در قالب ادب عامه به نقد و تحدید «قدرت» پرداخته و کتاب کوچه او نشان‌دهنده دغدغه او نسبت به ادب عامه است. توجه به عقاید رایج عامه مردم و نوع تلقی آن‌ها از مسائل زندگی و ستیز با جلوه‌های اقتدارگرایانه در ادب عامه از دغدغه‌های اصیل احمد شاملو در اشعارش است.

احمد شاملو با درک این موقعیت تاریخی که بعد از وقایع مشروطه برای شعر فارسی فراهم آمد و با زندگی در بطن فرهنگ عامیانه مردم و تجاربی که از مبارزات قدرت ستیزانه خود آموخت، ادب عامیانه فارسی را رنگ و آهنگی دگر بخشید. ادبیات عامیانه برای شاملو تنها مزه گر افسانه ها، تصنیف ها و قصه ها و آداب و رسوم و ترانه های سرگرمی بخش نبود.

شاملو روح مبارزه جویی و ایستادن برابر اقتدارگرایان فرصت طلب را به عنوان شالوده و پیام حیاتی شعر عامیانه خویش مطرح ساخت.

«بارون» که جرّج می آید برای شاملو رسالتی «قدرت ستیزانه» را نجوا می کند و «پریای خط خطی» شعر کودکان سرزمین او برای «نغله کردن ظلم» و «قبله کردن آزادی» از سرزمین قصه ها فرا خوانده می شوند. حتی عشق اگر بازنمای دردها و رنج ها و زخم های نشسته بر تن انسانیت نباشد برای او «پرواز» نیست بلکه «گریزگاهی» است. اگر شب مهتابی است نه برای مغازله و دیدار عشقبازان است که نوری است برای شکستن تاریکی و سرمای دیوارهای سنگی زندان و اگر «گل کو» ها می خوانند، آواز آنها صدایی است برای مردانی که بیابندو سلاح آبایی را برای روز انتقام صیقل دهند.

کتاب نامه

- اخوان ثالث، م. (۱۳۹۶). *عطا و تقای نیما یوشیج*، تهران: نشر زمستان.
- اسلامی ندوشن، م.ع. (۱۳۸۲). *جام جهان بین*، تهران: نشر قطره.
- اسلامی ندوشن، م.ع. (۱۳۹۹). *ایران و تنهایی اش*، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- اشرف، ا. (۱۳۹۵). *هویت ایرانی*، تهران: نشر نی.
- افشاری، م. (۱۳۸۷). *تازه به تازه نو به نو*، تهران: نشر چشمه.
- بختیاری، م.ر. (۱۳۸۶). *فولکلور و ادبیات عامه*، تهران: نشر ادیبان.
- پارسانسب، محمد. (۱۳۹۰). *جامعه شناسی ادبیات فارسی از آغاز تا سال ۱۳۵۷*، تهران: نشر سمت.
- پاشایی، ع. (۱۳۷۸). *نام همه شعرهای تو، زندگی و شعر احمد شاملو*، تهران: نشر ثالث.
- پراپ، و. (۱۳۷۱). *ریخت شناسی قصه های پریان*، تهران: نشر توس.
- پورنامداریان، ت. (۱۳۹۰). *سفر در مه، تأملی در شعر احمد شاملو*، تهران: نشر سخن.
- پیت، ا. (۱۳۷۴). *جامعه شناسی ادبیات*، تهران: نشر سمت.

گفتمان قدرت ستیز در اشعار فولکلوریک احمد شاملو (محسن عباسی و دیگران) ۳۸۱

- تایسن، ل. (۱۳۸۷). *نظریه‌های نقد ادبی معاصر*، ترجمه م. حسین‌زاده و ف. حسینی، تهران: نشر نگاه امروز، حکایت قلم نوین.
- درویش، م.ر. (۱۳۷۸). *عرفان و دموکراسی*، تهران: نشر قصیده.
- دیانش، ا. (۱۳۹۳). *لالایی با شیپور، گزین گوئی‌ها و ناگفته‌های احمد شاملو*، تهران: نشر مروارید.
- راسخی لنگرودی، ا. (۱۳۹۲). *مهار قدرت*، تهران: نشر علم.
- راسل، ب. (۱۹۳۸). *قدرت*، ترجمه ن. دریابندری (۱۳۷۱). تهران: نشر خوارزمی.
- رستگار فسایی، م. (۱۳۸۰). *انواع شعر فارسی*، شیراز: نوید شیراز.
- سروش، عبدالکریم. (۱۳۹۲). *ادب قدرت، ادب عدالت*، تهران: نشر مؤسسه فرهنگی صراط.
- سفیری، م. (۱۳۷۹). *کالبد شکافی خشونت*، تهران: نشر نی.
- سلاجقه، پ. (۱۳۹۲). *امیرزاده کاشی‌ها*، تهران: نشر مروارید.
- شاملو، ا. (۱۳۸۹). *مجموعه آثار*، تهران: انتشارات نگاه.
- صاحب‌اختیاری، ب. (۱۳۸۷). *احمد شاملو شاعر شبانه‌ها و عاشقانه‌ها*، تهران: نشر هیرمند.
- ضیاءالدینی، ع. (۱۳۸۹). *جامعه‌شناسی شعر نیما*، تهران: نشر نگاه.
- فتوحی، م. (۱۳۹۵). *صد سال عشق مجازی*، تهران: نشر سخن.
- فوکو، میشل. (۱۹۷۵). *مراقبت و تنبیه: تولد زندان*، ترجمه ن. سرخوش و ا. جهان‌دیده (۱۳۷۸). تهران: نشر نی.
- فولادوند، ع. (۱۳۸۷). *از چهره‌های شعر معاصر*، تهران: نشر سخن.
- کشاوری بیضائی، محمد. (۱۴۰۱). *حافظ و گفتمان‌های اجتماعی و تاریخی*، تهران: نشر مروارید.
- مجبایی، ج. (۱۳۸۳). *نگاه کاشف گستاخ*، تهران: نشر افق.
- محبوب، م.ج. (۱۳۸۶). *ادبیات عامه ایران*، به کوشش حسن ذوالفقاری، تهران: نشر چشمه.
- محمدی آسیابادی، ع. (۱۳۸۷). *هرمنوتیک و نمادپردازی در غزلیات شمس*، تهران: نشر سخن.
- مختاری، م. (۱۳۷۹). *انسان در شعر معاصر*، تهران: نشر توس.
- میلانی، ع. (۱۳۷۸). *تجدد و تجدیدستیزی در ایران*، تهران: نشر آتیه.
- هاووزر، آ. (۱۹۵۹). *فلسفه تاریخ هنر*، ترجمه م.ت. فرامرزی (۱۴۰۰). تهران: نشر نگاه.
- یاحقی، م.ج. (۱۳۸۶). *فرهنگ اساطیر و داستان‌واره‌ها در ادبیات فارسی*، تهران: نشر فرهنگ معاصر.